

Ebrenc. Un gentilici amb problemes, que mira d'obrir-se camí

Joan Beltran i Cavaller

Mestre de català

El sintagma *Terres de l'Ebre*, amb valor de topònim, va aparèixer per primer cop el 1932, amb la publicació de la segona novel·la de Sebastià Juan Arbó, que un parell d'anys després obtindria el Premi Fastenrath als Jocs Florals de Barcelona.

Terres de l'Ebre deu ser, segurament, l'obra més coneguda d'Arbó. És una novel·la en la qual descriu la situació dels camperols de la Ribera, que és el nom amb què en aquells temps coneixíem les planes deltaïques.

Com es pot veure, doncs, Arbó limita el terme *Terres de l'Ebre* a un espai més reduït del que li atribuïm en aquests moments: les terres de l'embocadura de l'Ebre, on en aquells temps vivien famílies de pagesos, escassament alimentats, que treballaven de sol a sol en condicions particularment difícils.

Hauran de passar molts anys, i es produiran moltes transformacions en la societat catalana i en les seues formes de viure, abans que aquest topònim adquireisca el valor amb què l'entendem a hores d'ara.

Cap als anys cinquanta del segle passat, la febre franquista d'inaugurar embassaments per a produir l'energia elèctrica que l'estat necessitava per a tirar endavant la recuperació del país i la seua escassa indústria, tant a la conca del mateix Ebre com a les conques que li són tributàries, va fer que riu amunt es transformessin en regadiu milers i milers d'hectàrees que van reduir de manera dràstica els cabals que arribaven al mar.

A Tortosa, el règim de fluxos fluvials consistia inicialment en una època d'estiatge —que en anys de sequera arribava a deixar eixuta una bona part de la llera—, seguida d'una època de set o vuit mesos en què els cabals augmentaven sensiblement —de vegades dramàticament— i els llims que les aigües arrossegaven contribuïen a mantenir el delta i asseguraven la prosperitat d'aquesta terra catalana.

Un volta completats els grans i petits embassaments construïts al llarg de la conca, i els aprofitaments de l'aigua per a rec que es van produir riu amunt, el cabal de l'Ebre, al seu pas per Tortosa, va quedar reduït a un règim d'estiatge permanent, tan sols alterat per alguna situació puntual derivada de la meteorologia. I si bé és cert que el perill de riudes devastadores es va minorar de manera important, els llims que vivificaven la comarca van deixar de fluir i la salinitat va pujar molts de quilòmetres riu amunt.

Paral·lelament, cap a finals dels cinquanta i inicis dels seixanta —afavorida per la millora de les comunicacions que s'estava produint a Europa en aquells moments de postguerra— es va iniciar una gran afluència de turistes, adelerats pel sol i la tranquil·litat que llavors els oferien les costes del Mare Nostrum espanyol.

Això va iniciar una altra febre, que es va estendre principalment a tot el llarg de les costes mediterrànies: la construcció desaforada d'hotels, apartaments i urbanitzacions de tota mena, amb milers i milers de piscines i un consum d'aigua absolutament insostenible.

Com a conseqüència d'aquest dispendi, encara en època franquista, va ser projectat el canal Xerta-Càlig, per a dur l'aigua de l'Ebre a les indústries siderúrgiques de Sagunt, a Castelló. Afortunadament, a causa de la crisi de 1973, la siderúrgica va haver de tancar i el canal va quedar trencant el paisatge com un monument a la insensatesa.

Pel mateix temps, si fa no fa, l'escassetat d'aigua a les comarques de Tarragona es va fer punyent. L'any 1981, el Parlament espanyol aprovà una llei que permeté l'anomenat Minitransvasament d'aigües de l'Ebre camp al Camp de Tarragona. Després d'uns anys d'obres de revestiments dels canals de la dreta i l'esquerra de l'Ebre, que pretenien justificar un millor aprofitament de l'aigua, i un cop acabades les canonades que havien de transportar la, el 2 d'abril de 1985 es constituí el Consorci d'Aigües de Tarragona, que començà a subministrar aigua als Ajuntaments i indústries tarragonins a partir del 3 d'agost de 1989.

Amb tot, l'intent d'espoliació més important dels pocs recursos hídrics que ens quedaven als habitants de l'Ebre català la va protagonitzar el govern del PP, la legislatura 2000-2004, amb la complicitat inicial d'un sector de socialistes i la més explícita de Convergència i Unió, que veia una oportunitat d'aconseguir una part de l'aigua que necessitava la conurbació barcelonina. Es tracta del Pla Hidrològic Nacional del 2001, el principal projecte del qual consistia en un programa per a transferir 1.050 hectòmetres cúbics d'aigua de la conca de l'Ebre a Castelló, València, Alacant, Múrcia, Almeria i Barcelona.

Tot i que va ser aprovat pel Parlament espanyol, no es va arribar a posar en pràctica.

Una part importantíssima del mèrit del rebuig final que va obtenir aquest pla cal atribuirlo a la Plataforma en Defensa de l'Ebre (PDE). La plataforma fou creada en una assemblea celebrada al Teatre-auditori Felip Pedrell de Tortosa, el 15 de setembre del 2000, amb l'objectiu d'oposar-se a la política de transvasaments projectada pel Govern i de difondre la idea d'una nova cultura de l'aigua respectuosa amb el medi ambient.

Per a aconseguir els seus objectius, l'assemblea va saber mobilitzar la població civil de l'antiga vegueria de l'Ebre (el Baix Ebre, el Montsià, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta), a través de manifestacions, actes festius i una campanya als mitjans de comunicació molt ben planificada.

A banda d'aconseguir frenar el projecte governamental —ajudada pel desprestigi que es va guanyar el PP, cal dir-ho— una de les repercussions més importants que va tenir tota aquesta activitat va ser la de fer que la gent de l'Ebre adquirís una consciència clara del fet que si volíem aconseguir de fer sentir la nostra veu, ens calia treballar formant un sol cos

—trencant antigues picabaralles localistes— perquè els interessos de tots plegats eren els mateixos.

Amb tota seguretat, l'impuls que va adquirir la difusió del topònim *Terres de l'Ebre* naix en bona part d'aquest fet: de la consciència regional adquirida en aquest període per la gent del territori.

Per a ser justos, potser caldria remarcar també el compromís en aquesta lluita de la gent del Matarranya i el Baix Cinca, que al capdavant també formen part de l'Ebre, els quals van col·laborar sovint amb la PDE. Potser empesos per l'actitud del govern d'Aragó i d'entitats com ara La Fundación Nueva Cultura del Agua de la capital aragonesa. Potser! Però Saragossa els queda molt lluny i la gent d'aigües avall molt a prop. Parafrasejant l'historiador Jeroni Pujades, podríem dir: «Pus parlen català, Déu los en do glòria» o com deia Joan Fuster: «Pus parlen català, escoltem-los».

En bona lògica, i prescindint dels interessos polítics, creiem que els caldria considerar també membres de ple dret del territori que anomenem *Terres de l'Ebre*. ¿Algú podria afirmar que l'escriptor mequinensà Jesús Moncada no pertany a les *Terres de l'Ebre* i que la seua novel·la *Camí de sirga* no té per escenari el riu Ebre?

Quant a la gent del Maestrat i la comarca de Morella, amb els quals compartim diòcesi i àrea dialectal, ben segur que haurien de quedar a banda d'aquesta denominació.

No pas perquè l'activitat de la gent de l'Ebre defensant el seu patrimoni els hagués deixat del tot indiferents. Recordo la simpatia amb què, en un sopar de l'Associació Cultural Alambor, fet a Benicarló, es va acollir el grup musical Quico el Cèlio, el Noi i el Mut de Ferreries —sempre a primera fila quan es tracta de defensar l'Ebre—, guardonats per l'entitat binicarlenda amb una distinció cultural dins de la seua tradicional festa literària. Sense oblidar tampoc els comentaris burlescs que va provocar entre els vinarossencs la pretesa inauguració de les obres de transvasament duta a terme per la ministra de Medi Ambient espanyola, Elvira Rodríguez, davant d'una rasa de 15 metres excavada el dia abans.

El motiu d'aquesta puntual exclusió és molt simple: d'una banda, perquè els rius del nord del país valencià no desguassen a la conca de l'Ebre i, de l'altra, perquè els seus interessos no quedarien directament perjudicats per un possible transvasament. No va més enllà i no creem que trenque cap dels llaços que ens uneixen i que històricament ens han unit encara amb més força.

Veiem, doncs, que el topònim *Terres de l'Ebre* només comprèn una part de l'àrea dialectal i que, de fet, va més enllà de les terres de l'antiga vegueria catalana. No ho hauríem d'oblidar.

Un cop arrelat el sentit de pertinença a un espai que havia sabut prestigiar-se davant de la resta de la societat catalana, va sorgir la necessitat de crear un gentilici amb què referir-nos a tot allò que fa referència al territori o als seus habitants.

La veritat és que el primer cop que vaig sentir l'adjectiu *ebrenc* em va fer una angúnia que de moment no sabia a què atribuir.

"Ebrenc". Un gentilici amb problemes, que mira d'obrir-se camí

Potser perquè en aquells moments no vaig posar en dubte que el gentilici era un derivat de la locució toponímica *Terres de l'Ebre*, i em vaig adonar que aquest mot trencaria totes les regles amb què en català es formen per derivació progressiva els gentilicis que provenen d'un mot compost.

Tenim dues maneres de formar el gentilici a partir d'un nom compost.

Derivant-lo a partir del primer mot del compost:

bisbalenc (la Bisbal de Falset, la Bisbal del Penedès, la Bisbal d'Empordà),
borgenc (les Borges Blanques (antigament les Borges d'Urgell) i les Borges del Camp),
colomenc (Santa Coloma de Farners o Santa Coloma de Gramenet), segons *dE*,
colomí (Santa Coloma de Queralt),
morenc (Móra d'Ebre i Móra la Nova),
pontarrí (El Pont de Suert),
pradenc (Prada de Conflent),
pratenc (Prat de Llobregat o Prats de Lluçanès),
riberenc (Ribera Alta o Ribera Baixa, al País Valencià, i la Ribera d'Ebre al Principat), segons *dE*, *vilafranquí* (Vilafranca del Penedès);

o conservant tot el compost o la primera part del compost:

vila-realenc (Vila-real),
estatunidenc (Estats Units d'Amèrica; en anglès: United States of America),
santjustenc (Sant Just Desvern),
santjaumenc (Sant Jaume d'Enveja),
santfeliuenc, *feliuà* o *feliuenc* (Sant Feliu de Llobregat), segons *dE*.

En els pocs casos en què a primer cop d'ull podríem pensar que el gentilici ha estat format a partir del darrer element del compost, fàcilment trobarem raons històriques o basades en antigues divisions territorials que ho justifiquen:

rapitenc (Sant Carles de la Ràpita; antigament la Ràpita)
empordanès (Alt Empordà i Baix Empordà, que és una subdivisió moderna)
formenterer o *formenterenc* (Sant Francesc de Formentera, pel nom de l'illa)
urgellenc (Urgell, nom històric de l'Alt Urgell i el Comtat d'Urgell. Aplicable també a les comarques de l'Alt Urgell, el Pla d'Urgell, l'Urgell o Baix Urgell; els municipis de Bellcaire d'Urgell, Bell-lloc d'Urgell, Bellmunt d'Urgell, Ivars d'Urgell, la Seu d'Urgell, i també al Bisbat d'Urgell, Urgell o Ciutat d'Urgell, nom històric de la Seu d'Urgell, Urgell, nom històric de l'Alt Urgell i el Comtat d'Urgell).

Són pocs els casos en què les raons històriques es veuen arraconades, com ara en:

palmèsà (derivat del nom modern Palma, malgrat els més antics de Ciutat o Ciutat de Mallorca coneguda des de fora com a Palma de Mallorca, històricament Mallorca, Madīna Mayūrqa [Ciutat de Mallorca])

Com podem veure, la formació del gentilici *ebrenc* (de *Terres de l'Ebre*) no s'ajusta a cap dels supòsits que hem contemplat ací damunt.

L'explicació d'aquesta aparent incongruència filològica la vaig trobar —uns mesos després de la redacció inicial d'aquest article— en el decurs d'una jornada convocada pels responsables de la Fira del Llibre Ebrenç, a Móra d'Ebre, que tenia l'objectiu de debatre sobre la definició del mot ebrenç i la seua eventual inclusió en el DIEC.

En un moment del debat, la senyora Núria Grau Poyo ens va fer notar que el gentilici *ebrenc* va aparèixer per primer cop en l'obra de l'escriptor benissanetà Artur Bladé i Desumvila, força anys abans que es popularitzés el compost *Terres de l'Ebre* que actualment apliquem a les quatre comarques del sud de Catalunya i a la comarca del Matarranya de la Franja d'Aragó.

Bladé, però, com es pot veure en el primer dels exemples que molt amablement ens ha facilitat la senyora Grau, limita el derivat *ebrenc* als paratges propers al curs del riu Ebre, que ja de forma regular estaria en la base etimològica del gentilici:

Entre els **paisatges ebrençs**, és a dir, propers al curs del riu, n'hi ha almenys quatre de ben diferenciats: les ribes planeres vora les quals hi ha conreus d'hortes i vinyes, els estrets abruptes on el riu passa encaixonat, el paisatge dels canals a partir de l'assut de Xerta i, finalment, l'ampla planura del Delta, Artur Bladé i Desumvila, *Visió de l'Ebre català*, 1983 (OC 3: 267).¹

L'Ebre es pot travessar per la plataforma superior de la presa, o bé a bord d'una barcaça (un empostissat sobre dos llaguts), la clàssica **embarcació ebrenca**, íd., 268.

En el segle IV abans de Crist, els pobladors de les **ribes ebrenques** són els ilergavons, grup afí als ilergetes, íd., 276.

Fa uns quants anys, no gaires, les sènies consagrades, totes, a la policultura, produïen tot el que és propi del **regadiu ebrenç**: hortalisses, cereals, llegums, tubèrculs, fruita..., íd., 277.

Sebastià Juan Arbó, el remarcable novel·lista, fill de Sant Carles de la Ràpita, que ha escrit obres perdurables sobre el **paisatge ebrenç** i el delta del gran riu, íd., 289.

Com és ben sabut, la gran quantitat de mots que comencen en *al* (que sovint els catalans de l'Ebre transformem en *au*, com *auberge*, *aubergínia*, etc.), són d'origen àrab. Recordem-ne uns quants altres que han persistit a Benissanet i altres **pobles ebrençs**: *jac* [...], *aliacrà* [...], *caduf* [...], *samia* [...], *fardatxo*..., Artur Bladé i Desumvila, *Guia de Benissanet*, 1982 (OC 3: 308).

¹ Citem per Bladé i Desumvila, Artur. *Obra completa. Volum 3: Cicle de la terra natal II. Les primeres descobertes, Crònica del país natal. Vida i mort d'un petit món, Visió de l'Ebre català, Guia de Benissanet (Ribera d'Ebre)*. Valls: Cossetània, Valls, 2007.

"Ebrenc". Un gentilici amb problemes, que mira d'obrir-se camí

Manca parlar de la boira, el meteor més característic de les **ribes ebrenques** a partir del mes d'octubre, íd., 326.

Aquestes vores del riu ofereixen un dels paisatges més treballats del món. S'hi manifesta la força de la voluntat, que és una altra característica de la **gent ebrenca**, íd. 329.

Veiem, doncs, que l'aparició d'aquest neologisme cal remuntar-la a l'any 1982, possiblement abans, si tenim en compte que el text *Visió de l'Ebre català* fou el treball guanyador del premi Joventut de reportatges de les Festes Populars de Cultura Pompeu Fabra atorgat a Tortosa l'any 1973, malgrat que no es publicà fins a 10 anys després.

Crec que és important destacar, a més, que Bladé gairebé sempre vincula el gentilici a les ribes del riu o les planes properes que fertilitza l'aigua de l'Ebre.

Aplicat al conjunt de les Terres de l'Ebre, tal com ho entenem a hores d'ara, no deu ser altra cosa que una ampliació de sentit del valor original que presentava aquest neologisme en un primer moment. Una ampliació de sentit que, si es limita a les comarques que formen la conca hidrogràfica de l'Ebre de parla catalana, no ens atreviríem pas a discutir.

D'acord amb el que hem vist, per tant, cal remarcar, que aquest gentilici tan sols és aplicable a una part de l'àrea dialectal; parlant de la qual, seguint les pautes del DIEC, caldria seguir emprant el nom de *tortosí*, provinent, segons se sap, del nom de la diòcesi de Tortosa, al territori de la qual s'ajusta si fa no fa. Vegeu:

tortosí -ina

2 1 m. [LC] [FL] Subdialecte de transició entre el català nord-occidental i el valencià, parlat al Baix Ebre, al Montsià, a la Ribera d'Ebre, a la Terra Alta, als Ports de Morella, a part del Maestrat i al Matarranya.

2 2 adj. [LC] [FL] Relatiu o pertanyent al tortosí.

Un error semblant seria aplicar el gentilici *ebrenc* a àrees culturals que depassen la conca de l'Ebre, malgrat que la cultura d'aquestes cinc comarques tinga molts de punts de contacte amb la pròpia de les comarques del Maestrat i Morella, les conques fluvials de les quals no són tributàries de l'Ebre i, per tant, no els podem aplicar de cap manera el qualificatiu de *ebrenques*.

Respecte al perill que suposa una confusió d'aquesta mena, Josep Bayerri, a la pàg. 33 de *El Punt Avui* de l'1 de maig del 2012, publicava un article titulat «De parlar tortosí a ebrenc», que no tenim cap més remei que subscriure plenament, en el qual denunciava un cas en què s'havia usat inadequadament aquest neologisme. Bayerri acabava l'article dient:

Deixem que la diòcesi continuï sent de Tortosa, la llengua que s'hi parla tingui el nom de tortosí, les normes recollides a la compilació siguin dret tortosí, que la jota s'anomeni tortosina, que es diguin pastissos de Tortosa...; i també, al mateix temps, que la vegueria tingui el nom de *Terres de l'Ebre*, com la delegació i els serveis del govern de la Generalitat, l'administració tributària, la circumscripció electoral, el seu dia, i que els organismes polítics, econòmics i administratius que es puguin crear

a l'entorn de les comarques del sud de Catalunya s'adjectiven com a ebrencs. No és només qüestió de noms.

En el referit article, Bayerri centra la seua crítica en la campanya *La paraula ebrenc més bonica*, que va impulsar el Consorci per a la Normalització Lingüística a les Terres de l'Ebre el dia de Sant Jordi del 2012, i en la qual el periodista Gustau Moreno, de *Marfanta.com*, m'implicava personalment com a principal impulsor —amb una fotografia captada un parell de dies abans en la Fira Literària Joan Cid i Mulet de Jesús quan anava recorrent les parades de la Fira. Aprofito aquesta avinentesa per a deixar ben clar que jo no hi vaig intervenir en cap moment, en la referida campanya, i que, en el decurs dels actes de la Fira, quan em van presentar aquesta iniciativa, havia manifestat als organitzadors de la campanya que la inclusió del terme *ebrenc* en un context que pretenia referir-se al dialecte no era gens adequat.

D'altra banda, cal considerar que, en aquest cas, potser tampoc no seria gaire oportú aplicar el nom correcte del dialecte, perquè l'ús dels diferents mots d'un idioma —com saben tots els qui han estudiat una mica de dialectologia— mai no s'ajusta ni a uns límits administratius ni tan sols a unes àrees dialectals concretes, sinó que segueixen una dinàmica pròpia quant a la distribució geogràfica dels indrets on cada geosinònim és usat. Un suggeriment: què us semblaria *La paraula més bonica dels nostres parlars*?

Davant d'aquesta complexa situació, nosaltres creiem que tots plegats hauríem d'actuar amb suma prudència. Si introduïu aquest gentilici al buscador del Google, veureu que n'enregistra prop de 100.000 resultats. Tingueu present, per exemple, que la Fira del Llibre Ebrenc de Mora d'Ebre ja ha superat l'11a edició, i que el neologisme amb què s'anuncia ha anat fent forat.

Això si, caldria delimitar molt clarament en quins casos es pot aplicar amb propietat aquest gentilici i, potser, considerar una mica si l'efecte que volem aconseguir amb ell no s'obtidria igualment fent servir el topònim Terres (o *comarques*) *de l'Ebre* que, una volta establert el territori a què es refereix, no presentaria cap mena de problema.

Pel que fa a la primera condició, una solució possible seria que els diccionaris el recollissen d'una manera semblant a la següent:

ebrenc -a

1 *adj.* [LC] Relatiu o pertanyent a l'Ebre o als indrets propers al curs d'aquest riu.

2 1 *adj. i m. i f.* [LC] *PER EXT.* Natural d'un territori que comprèn els municipis del sud de Catalunya i de la Franja de Ponent, les aigües dels quals són tributaries de l'Ebre, i que d'uns anys ençà sol rebre el nom de *Terres de l'Ebre*.

2 2 *adj.* [LC] Relatiu o pertanyent a les Terres de l'Ebre o als seus habitants. *L'ebrenc Jesús Moncada va escriure la novel·la Camí de sirga.*

Com es pot veure, l'entrada proposada segueix en part les directrius amb què el DIEC tracta aquesta mena de mots, però n'amplia la definició per tal que complisca els condicionaments que he suggerit.

Quant a la segona de les condicions a què em referia fa un moment sempre es fa difícil establir quin és el mot més apropiat a un determinat context. Especialment si, com es dona

"Ebrenc". Un gentilici amb problemes, que mira d'obrir-se camí

en aquest cas, es tracta d'un gentilici que un sector important de les nostres terres ha fet ja seu. Potser un exemple podria fer més efecte que qualsevol recomanació. En la convocatòria de la Jornada del mot *ebrenc* a què m'he referit abans, hi podem llegir: «va sorgir la necessitat de celebrar una jornada amb diversos professionals de la llengua de les comarques *ebrenques* per [a] consensuar la proposta i unificar els criteris». Bé. No creieu que l'expressió *comarques de l'Ebre* hi quedaria força més natural, en aquest context?

No cal dir que expressions com ara *parlar ebrenc* són absolutament inadequades, equívokes, i que les hauríem d'evitar curosament, ja que exclouen la meitat dels qui parlen el nostre dialecte.

La mateixa cosa cal dir d'expressions com ara *cultura ebrenca*, ja que la cultura i els costums del nostre territori estan molt lligades al domini dialectal i van força més enllà de la conca de l'Ebre.

25 de març del 2015